

Europa o l'etern retorn de la *dialogia*

Pompeu CASANOVAS (IDT. UAB)

Europa sempre ha estat, per al dret, un problema. Quan jo era més jove que ara i començava a estudiar, als anys setanta, la Facultat de Dret de la UAB va considerar que el dret internacional no era autèntic dret perquè el que comptava, el de veritat, depenia necessàriament dels estats, i com que el dret internacional no es podia imposar per la força –una tesi deixatada del neokantisme kelsenianà– va procedir tot seguit a eliminar-lo del programa d'estudis de la carrera.

És una anècdota més o menys hilarant que denota certament que el nostre estat de confusió en aquella època era almenys tan etílic –tan *boozeed up*– com el de Roosevelt jugant a la ruleta russa amb el patró or. Però denota una constant que, no sé per què exactament, ha vingut planant sobre la teoria política i jurídica europea des d'almenys el Renaixement i finals de l'Edat Mitjana. És exacte: el dret no és dret si no regula, o almenys fa referència, a la força, al famós i positivista «monopoli de la violència», és a dir l'estat. El dret sense estat no és dret. El dret que no s'organitza en una estructura heterocompositiva de la violència i la força exercida per l'estat és un producte de menys qualitat, social o polític, fins i tot simpàticament democràtic, si es vol, però no dret autèntic. Perquè el dret, al final, significa el control capil·lar de la tragèdia, del drama de les vides dels éssers humans i, com el botxí de Joseph de Maistre, mata sense delictes.

En el període d'entreguerres, al 1935, l'historiador holandès Huizinga va escriure un llibre premonitori, *Entre les ombres del demà*, sobre l'«abdicació de la paraula» i «la subordinació de l'afany de saber a l'afany d'existir». Hi deia que: «estranyos són els temps en què vivim. La raó, que antany va combatre la fe i es va creure que l'havia derrotada,

ha d'acollir-se ara a aquesta mateixa fe per a salvar-se del col·lapse. Perquè només sobre la base inafeblida i ferma d'un viu sentiment metafísic pot assentar-se segur un concepte absolut de la veritat, amb la conseqüència de normes absolutament vàlides de moralitat i de justícia, enfront del corrent cada cop més fort de l'impuls vital instintiu»¹.

Al 1935, un jove i encara relativament desconegut Carl Schmitt, però ja cap jurídic (*Kronjurist*) de l'estat alemany, escrivia contra els jueus europeus a partir de la dialèctica d'amic i enemic i extreia totes les conseqüències de situar l'estat com un *a priori*, una entitat fonamental equivalent i independent de la bondat i la veritat. En efecte, com assenyalava agudament Huizinga, aquesta posició «implica que es refusa com a irracional, neci o inútil sotmetre un conflicte polític a la sentència de tercers»². A l'estat correspon la decisió de com i quan ha de combatre l'enemic, i de qui és aquest enemic a qui combat.

El problema, tanmateix, és recurrent. No es tractava només de Schmitt, sinó de Hermann Heller, de Max Weber, de Georg Jellinek, i de tota la tradició liberal continental europea del pensament de l'estat. El mateix Kelsen havia declarat que «la justícia és un ideal irracional».

L'exclusió del tercer significa, en el fons, l'exclusió del diàleg, justament perquè aquest és substituït per una ficció, una imatge, un nou ídol autoreferencial anomenat *identitat* o *identitat nacional* que constitueix «les ombres del demà que fou ahir» dels estats europeus. El tercer que ens jutja,

1. J. HUIZINGA, *Entre las sombras del mañana. Diagnóstico de la enfermedad cultural de nuestro tiempo* (1935), trad. de María de Meyere, Madrid: Revista de Occidente, 1936, p. 113.

2. «Posar el polític com a categoria independent és, al meu parer, una formal i implícita –i també reconeguda– *petitio principii*. I d'un principi que ningú la filosofia del qual tingui encara el més mínim contacte amb Plató, amb el cristianisme o amb Kant, estarà inclinat a acceptar» (*Ibid.* p. 122-123).

que ens mira, que escolta pacientment i fins i tot després jutja el que ha vist i sentit en la plaça pública o com a fel de la balança d'una controvèrsia, una disputa o un conflicte, aquest tercer que serveix per a la construcció *pública* d'un marc pròpiament polític dins del qual operar, queda substituït per la seva ombra. Algú que repeteix com un eco la pròpia dinàmica de l'actuació excloent i exclusiva del dret nacional i la seva dicotomia jurídica *legal* i *il·legal*.

Aquesta tercera figura silent és essencial perquè es doni el diàleg entre les parts i pugui operar la paraula, com sabien perfectament els humanistes del Renaixement. El diàleg polític ha estat des del principi assumpte de tres, i no de dos.

No puc sostreure'm a la imatge dels diplomàtics de les nacions sense estat. ¿Hi ha alguna cosa més trista que un diplomàtic sense estat, pidolant a la porta dels diplomàtics autèntics, dels representants dels estats-nació? És Josep Fontanella—fill del jurisconsult Joan-Pere Fontanella— a l'ombra de França, als passadissos del Congrés de Münster, on es va bastir la pau de Westphalia del 1648 que marcà la construcció estatal d'Europa³. I, quasi tres-cents anys més tard, és el representant de l'Oficina Jurídica de la Generalitat de Catalunya, Francesc Maspons i Anglasesell, maldant per treure partit de la política de Wilson a la Societat de Nacions, entre els anys vint i trenta del segle passat. Maspons refereix les discussions sobre l'entrada de la URSS a la Societat, en les reunions del Comitè assessor de les minories nacionals, a Viena, de forma lapidària: «[...] quan la realitat és com la que anàvem escoltant, en el seu dir-la, fins i tot els planys hi són sobrers»⁴.

3. Cf. J. BUSQUETS, «Catalunya i la pau de Westphalia. Missió diplomàtica de Fontanella al Congrés de Münster», *Estudi General. Revista de la Facultat de Lletres. Universitat de Girona*, 21, 2001: 241-259.

4. «A un dels nostres museus arqueològics de Vic hi ha una taula dels últims temps mitgevals, que colpeix pels sentiments que expressa. L'omple una imatge de la Mare de Déu, representada dreta sobre un terror lliç;

El que vull dir és que la construcció i desplegament dels estats europeus sempre ha estat acompanyada d'una *dialogia* escapçada per la violència, i que el dret estatal s'ha alçat com una ombra per consignar-ne els guanys. Violència interna amb l'exclusió de les cultures sense estat; i violència externa per a la protecció d'aquelles que sí que en tenen contra els altres estats, primer, i contra el que és percebut com una amenaça exterior, després. És la lògica de la construcció europea basada en el principi de sobirania.

Però, hi ha hagut sempre, al costat d'aquest mode d'operar, algú que ha cridat al diàleg i a l'entesa dialogada com a marc polític de la convivència. Sempre hi ha hagut la ressonància crítica d'aquells que no estaven convidats a la taula, i s'hi presentaven per sorpresa per participar a la festa. A Europa correspon ara decidir si deixa o no que s'hi asseguin. I penso que realment s'hi juga —especialment ara, en una crisi que recorda la del 29— també el seu futur.

És una decisió dura, perquè fer-ho de veritat significa canviar el pany i obrir la capsa de les nines russes que fa segles van decidir les monarquies absolutes que seria exclusivament seva. Això significa modificar la concepció pública del dret dels estats europeus: acceptar l'existència d'altres regles que no són normes, escoltar aquells que no han tingut veu, i deixar que les pautes de conducta dels ciutadans, de tots els ciutadans que configuren la ciutadania, es constitueixin en definitiva com a font de dret.

aquest terror és clapejat per nombre de minúsculs traus; a cada un treu el cap, o aixeca el braç, o fa un esforç desesperat per a emergir, un home que demana misericòrdia; la desproporció entre aquestes figures de veus clamants i la central, les fa insignificants, materialment menyspreables; substituint la de la clement i dolça Verge Maria, per la d'un egoïsta dèspota que passa pel món esclafant sense compassió el que trepitja, hom estarà en camí de comprendre quin panorama se'ns anava posant davant dels ulls». F. MASPONS I ANGLASELL, *Viatge entorn de la Societat de Nacions*, Barcelona: Bosch, 1955, p. 113.